

КАНИ ЗА СМОЛА, НАМЕРЕНИ КРАЙ КРЕПОСТНИТЕ СТЕНИ НА СЕРДИКА

М. Станчева

Крепостните стени на Сердика отдавна са предмет на проучвания.¹ Събран е вече значителен материал за изследване на тяхното устройство, за датирането им и пр. Прави обаче впечатление, че при почти всички досегашни изследвания липсват данни за находки, свързани с нападенията и отбраната на крепостните стени. Малко са материалите, които могат да се свържат непосредствено с живота на стените, на тяхната охрана.

Една интересна находка хвърля светлина върху тези въпроси. През 1953 г. в един от дълбоките изкопи (фусове) за фундиране на сградата на Министерския съвет (бившо Министерство на тежката промишленост), близо до улица Сердика, на 6 м дълбочина се откриха група римски глинени кани, между тях няколко добре запазени екземпляра, но по-голямата част бяха натрошени (обр. 1).

Каните са три типа. Най-голям брой (пет цели или почти цели екземпляра и девет дъна на такива кани²) са с широко устие (11—13 см), със силно надебелен и заоблен ръб; гърлото им е цилиндрично, тялото крушовидно, обърнато надолу с тесния си край (макс. диам. 24—27 см); дъната са с изпъкнал ръб по края, вдлъбнати, с пъпковидна издутина в центъра (диам. на дъната 9—11 см). Каните имат по една дръжка с овално сечение, която излиза под ръба на устието и се прибира над най-издутата част на тялото (обр. 2).

Вторият тип кани имат по-тясно и високо гърло с пръстеновиден ръб на устието (диам. 6—7 см); в долната си част гърлото се разширява и преминава в заоблено рамо. Долната част на съда има форма на обърнат пресечен конус. От този вид се намериха шест цели или почти цели съда, а между фрагментите се откриха характерни части от още три съда (обр. 3).

От третия вид кани се намериха един изцяло запазен екземпляр и сравнително малко фрагменти — между тях две дъна и едно гърло. Запазената кана има цилиндрично гърло с жлеб покрай ръба на устието, биконично тяло, което стъпва на високо столче. Дъното е заоблено, изпъкнало. Каната е висока 44 см, има диаметър на устието 11 см, максимален диаметър на тялото 32 см (обр. 4 и 5).

Намери се и горна част на един съд, съвсем подобен на каните от първия тип — с широко устие, — но с две дръжки.

Обстановката, в която се намери тази група кани, е твърде интересна. Една част от тях бяха поставени в дървена бъчва. Частите на бъчвата, много повредени, се бяха отделили, но

¹ Върху последните проучвания на крепостната стена на Сердика вж. Ст. Бояджиев, Принос към историята на крепостната стена на Сердика, Археология, I, 1959, 3—4, стр. 35—45 и посочената там литература.

² Съдовете и фрагментите бяха извлечени от рядка кал, в каквата се беше обърнала пръстта в изкопа поради подпочвена вода. При това положение възможно е да не са били събрани всички фрагменти. Посочените бройки се отнасят за характерни части от съда (дъна при първия тип кани, гърла при втория). Фрагменти от телата на съдовете се намериха много, но те не могат да служат за указание на броя им.

Обр. 1. Глинените съдове при изваждането им от изкопа

Fig. 1. Les poteries à leur extraction des fouilles

ската епоха и добре датирани с две римски бронзови монети от II в.² Много близка до нашите стомни е една стомна от сбирката на В. Аврамов (сега в НАМ в София, инв. № 7128), чието местонахождение и датировка не са посочени в публикацията.³ Тази стомна е висока 38 см, има диаметър на устието 4,5 см, на търбуха 27 см, на дъното 8,2 см. Особено близка по своите пропорции до някои от нашите е една стомна (вис. 41 см), която също произхожда от могилено погребение и е датирана „вероятно от II в. на н. е.“⁴.

За третия тип кани от софийската находка, които са много интересни и характерни с остро пречупения в най-издутата си част профил и с високото столче и издуто дъно, не ни са известни паралели от нашите земи. Но почти свършено същата кана и част от втора такава са намерени при разкопки в Мирмекий и са датирани във II в. на н. е.⁵ Височината на мирмекийската цяла кана е 47 см.

Тесният изкоп за основи на новостроящата се сграда не позволи да се направят проучвания на мястото и да се установи дали бъчвата и глинените кани са били поставени в някакво помещение, както е най-вероятно, и в каква именно сграда. Работата се затрудняваше много и от подпочвената вода.

При почистването на каните се установи, че по вътрешната страна на стените им и особено по дъната и около устията е полепена жълта материя, която се рони на прах. При някои съдове тя е оставила бразди и по външните им стени. На дъната на някои от каните има твърда черна лъскава материя, примесена със същата охрено-жълта материя, която е полепена и по стените. По външните и вътрешните стени на някои съдове са останали петна от черната материя. Изследването⁶ показва, че черната материя представлява смола от иглолистен произход, а жълтата праховидна материя — остатък от изгорялата дървесина, от която е получена смолата. Следователно каните са били пълнени с иглолистна смола. Количеството на събраните тук фрагменти показва, че на това място са били складирани значителен брой съдове със смола или за смола.

Какво е било предназначението на тези съдове със смола? Струва ни се, че най-много основания има да се смята, че смолата е била нужна за отбраната на крепостната стена. От значение за обяснението на находката е това, че тя се намира в непосредствена близост с из-

¹ Ив. Велков, Нови могилни находки, ИАИ, V, 1929, стр. 31.

² Т. Герасимов, Разкопки на могили при с. Свети Кирилово, ИАИ, XV, 1946, стр. 183.

³ Цв. Дремсизова, Предмети от сбирката на В. Аврамов, ИАИ, XVII, 1950, стр. 263.

⁴ Н. Койчев, Нови находки в Новоагорско, ИАИ, XVIII, 1952, стр. 366.

⁵ В. Ф. Гайдукевич, Разкопки Мирмекия в 1935—1938 г., МИАСССР, 25, стр. 168—169, рис. 61.

⁶ Химическата проверка беше извършена от техн. н. сътр. при Археологическия музей при БАН др. Чавдаров, за което му благодаря.

състоянието им позволяваше да се възстанови формата ѝ. Тя е подобна на съвременните бъчви. Запазени бяха върху дъгите и парчета от обръчи, направени от цепени пръти (обр. 6).

Заедно с каните се намери и една трикрака пиростия. Тя представлява четириръбест железен обръч, който стъпва на масивни също четириръбести крака. Пиростията има диаметър 38 см, височина 19 см (обр. 7).

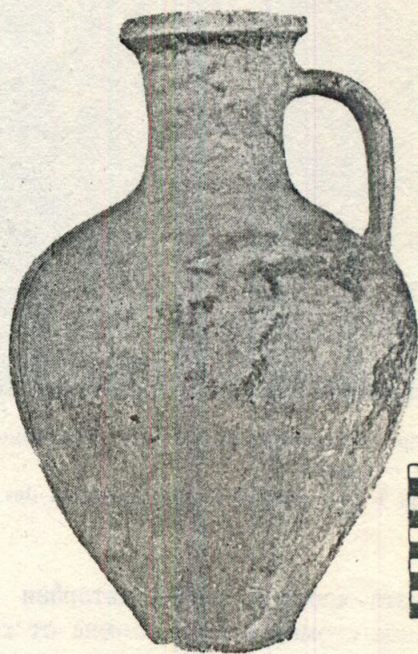
Датирането на тази находка се улеснява от твърде разпространения тип на каните с крушовидно тяло, обърнато с тесния край надолу (при нас втория тип кани). Две подобни стомни (вис. 44 см) са намерени в зидана гробница при Сливен и са датирани „вероятно от II в.“¹. Четири подобни стомни, но по-малки (вис. 30 см), са намерени в могилено погребение заедно с други материали от рим-

точната крепостна стена.¹ През 1958 г. едно дъно на подобен на описаните по-горе глинени съдове с налепен по него слой смола се намери при изкопите за строеж на сградата, в която се помещава Музеят за история на София, на ъгъла на бул. „Г. Димитров“ и ул. „Екзарх Йосиф“, т. е. непосредствено до триъгълната кула на северната крепостна стена, извън нея.² Тук бяха намерени и късове застинала смола, в гънките примесена с жълта праховидна материя (обр. 8). Мястото, където се намериха тези находки, подкрепя предположението, че тези съдове със смола са служили при отбраната на стените.

Няма съмнение, че на различни места покрай стената и особено в близост с кулите е имало помещения, свързани с отбраната и обслужването им. Подобни помещения бяха открити през 1956 г. при разкопки на североизточната ъглова кула на сердикийската стена.³ Като казармени помещения се обясняват и разкритите през 1953 г. основи на голяма правоъгълна сграда под източната част на бившото Министерство на електрификацията.⁴ Помещенията, свързани с крепостната стена, са служели както за подслон на защитниците, така навярно и за складиране на оръжие и на други средства за отбрана.

Намерената находка според нас представлява именно такъв склад или остатъци от склад. Явява с въпросът, дали откритите стомни са служели само за съхраняване на смолата или за изкачването ѝ на стените и изливането ѝ върху нападателите. Намерената заедно с каните пиростията помага за тълкуването на находката. Пиростията очевидно е използвана при нагриването на смолата, което е ставало сигурно в метални съдове. От значителните ѝ размери (диам. 38 см) и от дебелината и устойчивостта на обръча и на краката ѝ се вижда, че на нея са били поставяни за нагриване големи и тежки съдове с диаметър, не по-малък от 45—50 см. По-трудно е да се обясни отношението на бъчвата към глинени съдове. Може би първоначално в бъчвата е била държана вода, също необходима при крепостните стени. Но от положението, в което се откриха каните, бъчвата и пиростията, е явно, че те са били струпани празни, като изоставен (временен?) инвентар, а не заредени и приготвени за използване.

Смолата получава широко разпространение във военната пиротехника именно през римската епоха.⁵ Но за добиване

Обр. 2. Глинена кана от находката.

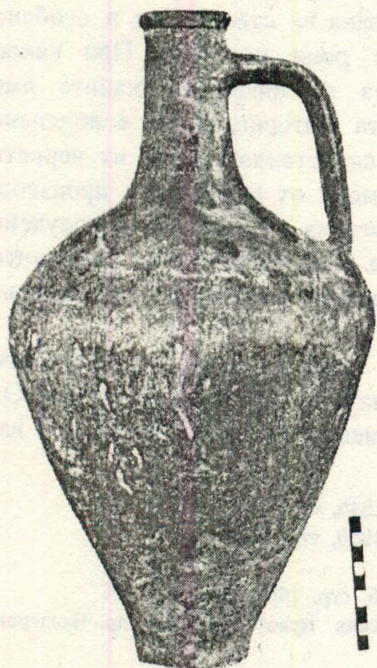
Първи тип

Fig. 2. Cruche d'argile provenant des fouilles. Premier type

Обр. 3. Глинена кана от находката.

Втори тип

Fig. 3. Cruche d'argile provenant des fouilles. Deuxième type

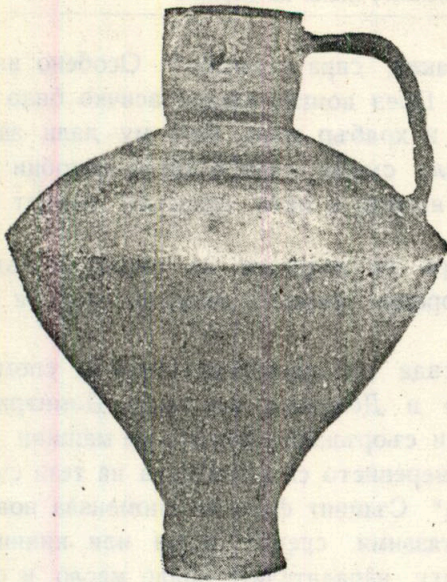
¹ Ст. Бояджиев, цит. съч., стр. 36, обр. 8. Мястото на нашата находка е непосредствено до означената с № 6 част на стената с кула.

² Пак там, при означената с № 2 част на стената.

³ Разкопките се извършиха от Музея за история на София под ръководството на автора на тази статия.

⁴ Д. П. Димитров, Последните археологически разкопки в България, София, 1955, стр. 56.

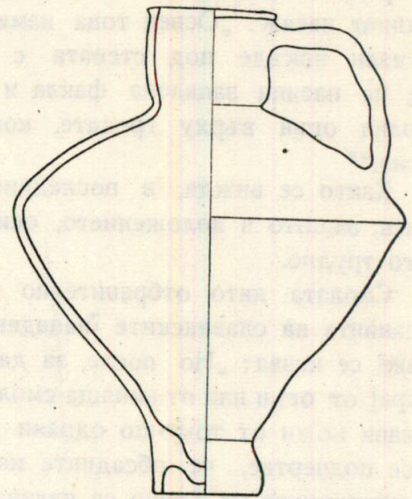
⁵ A History of Technology, Oxford, 1957, II, стр. 374.

Обр. 4. Глинена кана от находката.

Трети тип

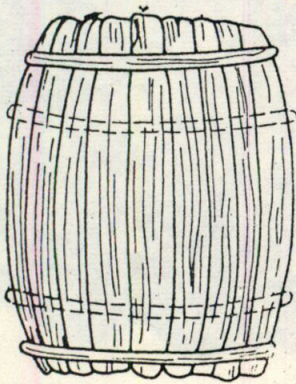
Fig. 4. Cruche d'argile provenant des fouilles. Troisième type

Обр. 5. Графичен разрез на кана.

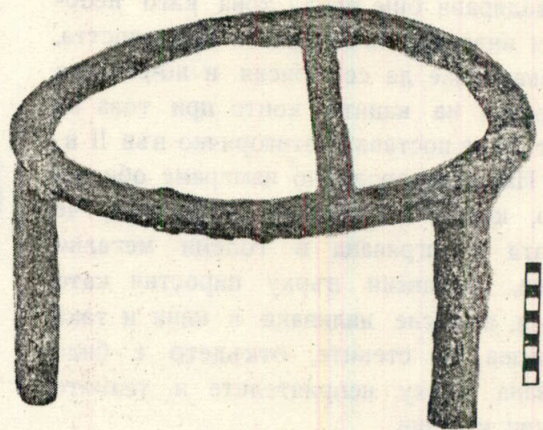
Трети тип

Fig. 5. Coupe graphique de cruche. Troisième type

Обр. 6. Графична реконструкция на бъчвата

Fig. 6. Reconstitution graphique du tonneau

Обр. 7. Желязна пиростия от находката

Fig. 7. Trépied en fer provenant des fouilles

на катран от бор в Македония говори още Теофраст (372—287 г. пр. н. е.). Той подробно описва устройството на примитивната дестилация, но не споменава нищо за употребата на получения катран.¹ За употребата на смола като отбранително средство говори Дексип в описанието за обсадата на Филипопол от готите.² Той казва: „Обаче и тракийците се противопоставили на всичките им бойни средства. Те разбивали машините и прислугата им с помощта

¹ Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София, 1949, стр. 130.

² Пак там, стр. 387—388; също Гръцки извори за българската история, т. I, 1954, стр. 11 и сл.

на огромни каменни блокове, а други изгаряли с факли, сяра и смола.¹ Особено интересен е следният пасаж: „Освен това измислили и следното. През нощта, когато всичко било утихнало, спуснали някъде под стената с въже един смел и храбър мъж, като му дали за разрушаване на насипа запалена факла и съд, в който имало смола, сяра и други подобни неща. Той хвърлил огън върху гредите, които поддържали насипа, и като изгорели, целият насип се срутил.“²

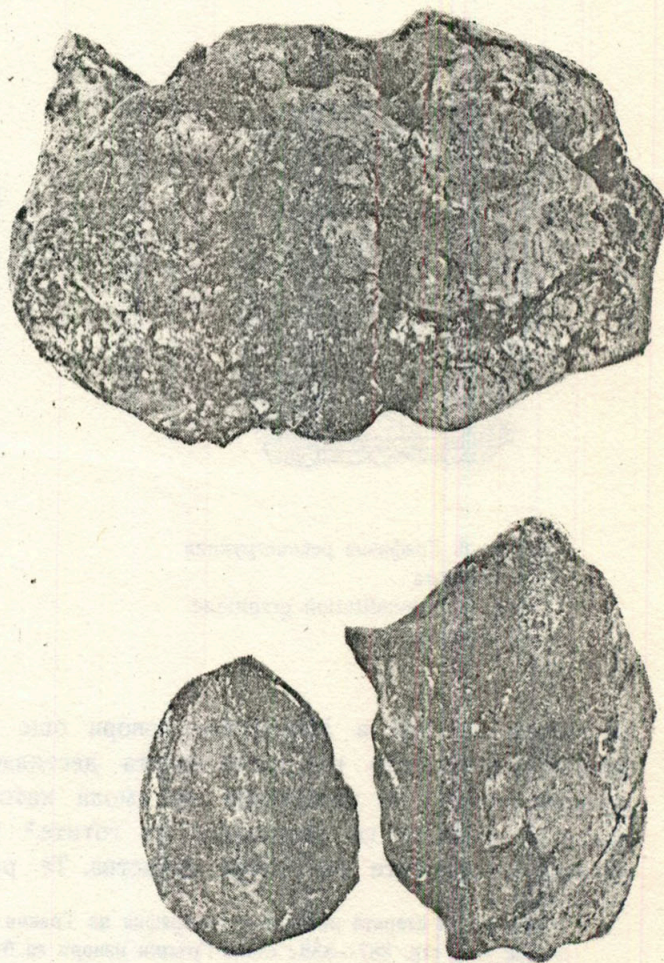
Както се вижда, в последния пасаж се говори за изливане на смола от съд, навярно глинен, защото в положението, описано у Дексип, гореща смола в метален съд би се носила много трудно.

Смолата като отбранително средство при обсада на крепостни стени се споменава и в описанията на славянските нападения срещу Солун в Деянията на свети Димитрий. В един пасаж³ се казва: „Но после, за да не пострадат тези съоръжения [обсадните машини — бел. на автора] от огън или от кипяща смола, те промениха намерението си и заковаха на тези съоръжения кървави кожи от току-що одрани волове и камили.“ Същият факт се споменава повторно,⁴ за да се подчертае, че обсадните машини са били неуязвими срещу „огън или кипяща смола“. И защитниците на Топир са изливали от стените върху нападателите вряло масло и смола през 549 г., когато градът бил обсаден и превзет от славяните.⁵

В нашия случай може да се предположи, че тази група съдове са били използвани при ранните нападения над Сердика, може би при първите готски нападения. Но много вероятно е смолата, както и съдовете да са били подготвени и складирани още преди това като необходим инвентар на отбраната на крепостта. С това може да се обясни и по-ранната датировка на каните, които при това не могат да се поставят категорично във II в.

Най-правдоподобно намираме обяснението, което споменахме и по-горе, че смолата е загрявана в големи метални съдове, поставени върху пиростия като нашата, а после наливана в кани и така изкачвана на стените, откъдето е била изливана върху неприятелите и техните обсадни машини.

Обр. 8. Късове застинала смола
Fig. 8. Morceaux de poix refroidie

¹ Цитирано по Извори за старата история и география. . .

² Извори за старата история. . ., стр. 387—388; Гръцки извори, т. I, стр. 11 и сл.

³ Гръцки извори, т. III, стр. 120.

⁴ Пак там, стр. 123.

⁵ Пак там, т. II, стр. 133.

CRUCHES À POIX MISES AU JOUR PRÈS DES MURS
D'ENCEINTE DE SERDICA

M. Stančeva

(Résumé)

Dans le déblai, lors de la construction de l'édifice du Conseil des Ministres, on a mis au jour en 1953 à 6 m de profondeur un groupe de cruches d'argile dont quelques exemplaires étaient en parfait état de conservation. On y a recueilli également des fragments d'un tonneau de bois et un trépied massif en fer. Les cruches appartiennent à trois types : à embouchure large et panse en forme de poire, à embouchure étroite et un seul vase du troisième type qui est à panse bi-conique et à pied haut.

On a découvert en nettoyant et examinant ces cruches sur les parois et sur les fonds des traces de poix de conifères que celles-ci contenaient probablement.

L'auteur relève que ces trouvailles ont été recueillies près du mur est de la citadelle et qu'un vase semblable a également été découvert près du mur nord. Celui-ci portait, aussi, des traces de poix. Or certains auteurs anciens citent la poix comme moyen de défense. Il serait donc permis de supposer, selon l'auteur, que les cruches mises au jour à cet endroit servaient aussi à cet usage. La poix était chauffée préalablement dans des récipients en métal placés sur un trépied.

Cette trouvaille peut être datée de la fin du IIe siècle ou plutôt du IIIe siècle.